

Аб'ект любові — беларускі мелас

У фондах аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі захоўваюцца рэдкія выданыя зборнікі сельскіх песень Яна Чачота, якія былі выдадзены пры яго жыцці.

На лёс Яна Чачота моцна паўплываў 1818 год, калі будучы філаMAT па рэкамендацыі свайго сябра Адама Міцкевіча стаў членам і ўдзельнікам Таварыства філаматаў — тасмнага згуртавання студэнтаў Віленскага ўніверсітэта. Праз год ён уступіў і ў новае канспірацыйнае студэнцкае аб'яднанне — Таварыства філарэтаў, у якім узначальваў літаратурны аддзел, так званыя Блакітны саюз. Ян, як актыўны ўдзельнік таварыства, праявіў сябе ў якасці сцэнарыста, пісаў для вечарын вершаваныя сцэнарыі і паэтычныя віншаванні для сяброў, быў нават прызваны на паэтычным турніры філаматаў, які прайшоў у Вільні ў снежні 1818 г. трэцім паэтам, пасля Адама Міцкевіча і Тамаша Зана.

Віленская студэнцкага моладзі чытала вершы і спявала песні і на польскай мове, і па-беларуску. У той час асобныя творы Чачота былі пакладзены на музыку яго сябрам Тамашам Занам, а пазней — вядомым кампазітарам Станіславам Манюшкам.

З Манюшкам Яна Чачота збіраў адзін аб'ект любові — беларускі мелас. З выхдам у свет у 1843 г. першага «Хатняга спеўніка» між кампазітарам і перакладчыкам сялянскіх песенек «з-над Нёмана» завязалася ліставанне. Аўтар «Хатняга спеўніка» звярнуўся да Яна Чачота з просьбай даслаць яму вершы ў народным духу. У выніку ў першы «Хатні спеўнік» увайшлі тры сялянскія песенькі Яна Чачота — «Ах, далёка...», «Што там за кветка...», «Ой, бярозка міла...». Дванаццаць песень, перакладзеных Чачотам з беларускага меласу, трапіла ў пяты «Хатні спеўнік». Усяго Манюшка напісаў 22 песні на арыгінальныя тэксты Яна Чачота і на яго апрацоўкі-пераклады вуснапаэтычных твораў.

Актыўная дзейнасць Яна Чачота ў Таварыстве філаматаў і філарэтаў не падабалася царскім уладам. У 1823 г. іх актыўныя члены былі арыштаваны і адпраўлены ў віленскую турму. Чачота разам з Тамашам Занам і Адамам Сузіным адправілі ў дзесяцігадовую высылку ў аддаленыя губерні Расійскай імперыі. Дарэчы, у рукапісным фондзе № 23 «Калекцыя» аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў захоўваюцца арыгінальныя дакумент аднаго з заснавальнікаў Тайнага студэнцкага таварыства Тамаша Зана — перапісаны ім ад рукі Статут таварыства. Запіс быў зроблены ў 1823 г. у турме.

На радзіме Яна Чачота чакалі старыя і змяднелыя бацькі, засталася родная сэрцу і духу Зося Маліўская, якая ўзялася зберагаць рукапісныя зборнікі паэта. Толькі ў 1833 г. ён атрымаў дазвол вярнуцца ў Беларусь. Праз нейкі час уладкаваўся на працу ў бібліятэку графаў Храптовічаў у Шчорсах (Навагрудчына). Пад уплывам старадаўніх кніг задумаў напісаць вялікі цыкл гістарычных балад пад назвай «Спевы пра даўніх ліцвінаў да 1434 года». Працягваў вывучаць фальклор, збіраў і запісваў народныя песні, легенды і паданні, прыказкі і прымаўкі. Вынік гэтай працы — выдадзеныя ў Вільні шэсць фальклорных зборнікаў пад назвай «Сялянскія песні з-над Нёмана і Дзвіны».

Ян Чачот пачаў збіраць вусную народную творчасць яшчэ ў 30-я гады XIX стагоддзя, потым рабіў пераклады на польскую мову. У свой час сялянскія песні мелі даволі шырокі рэзананс сярод перадавой грамадскасці. Зборнікі «Сялянскія песень»...» выдаліся Чачотам на працягу дзесяці гадоў (1837—1846).

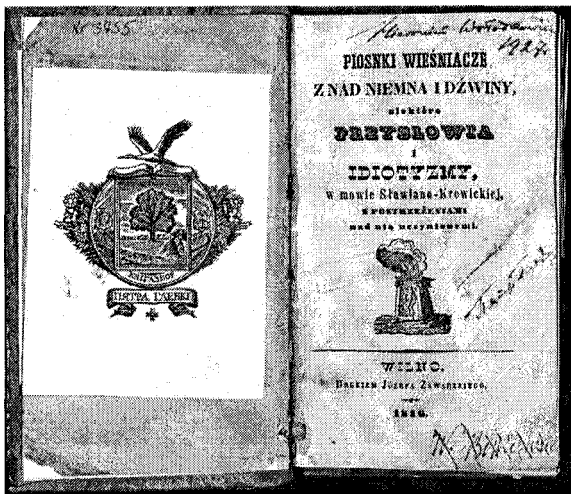
У віленскім выдавецтве Ю. Завадскага ў 1837 г. пабачыў свет зборнік беларускіх песень «*Piosnki wieśniacze z nad Niemna*», у якім змешчаны 100 песень у перакладзе на польскую мову Яна Чачота. У аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ НАН Беларусі гэты зборнік захоўваецца ў якасці мікрафільма.

Услед за першым зборнікам выйшла яшчэ пяць аналагічных зборнікаў, у якіх апублікавана каля 1000 народных песень, запісаных над берагамі Нёмана, Дзвіны і Дняпра. За выключэннем апошняга зборніка, дзе песні прыводзяцца ў арыгінальным беларускім гучанні, усюды падаецца толькі польскі пераклад.

У кнігазборы Пятра Лёбкі (адзель рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ НАН Беларусі) захоўваюцца два зборнікі сельскіх песень у перакладзе Яна Чачота. Тэкст песень у кнізе 1840 г. — у перакладзе на польскую мову, у збор-

ніку 1846 г. — на рэгіянальнай гаворцы «літоўскай» шляхты, мова якой прадстаўляе той «пераходны дыялект», што фактычна быў гагачаснай беларускай літаратурнай мовай. Менавіта яго філаматы хацелі яшчэ болей «збеларусіць». Філаматы вымушаны былі пісаць на мове беларускай спаланізаванай шляхты. Але, беручы ў цэнтр сваёй увагі просты люд, арыентуючыся на культуру селяніна-беларуса, яны ставілі мэту паступова зрабіць літаратурнай і яго гаворку.

У кожным зборніку перад асноўным тэкстам змешчана прадмова аўтара і каментары да зборнікаў, дзе Ян Чачот выказвае думкі пра жыццё беларусаў, іх мову і фальклор. Паэт спачувае нядолі прыгоннага селяніна, з абурэннем піша пра безнадаснае існаванне яго дзяці. У каментарыях да зборніка 1840 г. гаворыцца: «Як жа сумна звычайна выглядаюць у вёсках сялянскія дзеці, якія гуляюць каля хат, пазіраюць праз маленькія акончы і ахвотна выбягаюць адчыніць вароты праезджаму!.. Нямытныя, нечасаныя, часта ў вельмі брудных і пашкуматаных кашульках! Калі выйдзеш з панскага двора, дзе вабіць і захапляе вочы белзіна і жывасць колераў, — які ж кантраст, які нечаканы і непатрэбны

«Сялянскія песні з-над Нёмана і Дзвіны».

пераход!». «Баліць сэрца, — піша Чачот у прадмове да таго ж зборніка, — калі бачыш самы шматлікі і самы працавіты клас насельніцтва даведзены да такой беднасці...». Аднак тут жа аўтар выказвае думку, што асноўнай прычынай беднасці ў беларусаў лічыцца не прыгонніцкі лад, а карчомнае п'янства.

У прадмове да зборніка 1846 г. аўтар падае ў перакладзе невялікі беларускі слоўнік і 130 прыказак ды дзельіцца сваімі высновамі наконт «крывіцкай» (беларускай) мовы. Ён прызнае, што яму не хапае ведаў, каб даць «нейкі граматычна-гістарычны нарыс гэтай мовы». І піша далей: «Належае даследаванне мовы, на якой пры нашай памяці любілі паміж сабой гаварыць жывыя яшчэ тады старыя паны, на якой цяпер гавораць з сялянамі паны і аканомы, на якой некалі пісалі ў нас дзяржаўныя акты, цалкам ляжа на плечы нейкага здольнага чалавека, можа, селяніна, які, атрымаўшы веды, больш глыбока разгледзіць добра вядомую сабе мову». Аўтар вызначае месца «крывіцкай» мовы сярод іншых славянскіх моў і лічыць, што яна знаходзіцца насярэдзіне паміж рускай, украінскай і польскай, аднак бліжэй да рускай, чым да польскай.

У сваіх прадмовах Чачот тлумачыць, якія мэты ставіў перад сабой, збіраючы і выдаючы беларускія народныя песні. Перш за ўсё — асветніцкая. Ён хацеў навучыць непісьменнага беларускага селяніна самым простым маральна-этычным ісцінам: трэба быць працавітым і руплівым, пельга прапіваць грошы ў карчме і інш.

На жаль, не ўсе творы паэта апублікаваны, не ўсе знойдзены. Напрыклад, невядома, куды дзелялася польская празаічная «аповесць з 1829 года» — «Жмудзь і Літва ў карыкатурзе». 69 старонак, якія захаваліся ад аповесці, дзавалюць меркаваць, што гэта быў востры сатырычны твор, што ў ім едка высмейвалася мясцовае шляхта. Многія рукапісы Яна Чачота загінулі ад рук царскіх цензораў і проста з цягам часу.

Творы Яна Чачота сёння друкуюцца ў перакладзе на беларускую мову. У фондах ЦНБ НАН Беларусі захоўваюцца чатыры сучасныя перавыданні, якія даюць грунтоўную інфармацыю пра творчасць таленавітага суайчынніка.

Алена ДЗЕНІСЕНКА